

RELJEF DIJANE IZ RIDERA

UDK 904 (398 Rider) "652"
Primljeno/Received: 1999. 10. 29.
Prihvaćeno/Accepted: 1999. 11. 12.

Goranka Lipovac Vrkljan
HR – 10000 Zagreb
Institut za arheologiju
Ul- grada Vukovara 68

Željko Miletić
HR – 10000 Zagreb
Filozofski fakultet u Zadru
Obala kralja Petra Krešimira IV 2

U tekstu se donosi prikaz dosada nepoznatog reljefa Dijane s lokaliteta Katuni (Rider – Danilo Gornje). Na djelomično sačuvanom reljefu prepoznaju se: donji dio tijela božice – njezino desno bedro s ispruženom nogom, stražnje noge životinje i rep psa. Naslućuju se i dvije potkoljenice koje bi pripadale prikazu njenog drugog pratioca – jelenu /košuti. Prema ikonografskoj analizi detalja i njihovoj kompozicijskoj shemi prikaz Dijane iz Katuna svrstava se u klasičan grčko-rimski tip Dijane lovkinje, uz izvjesnu opreznost glede nekih nejasnih i dvojbjenih pojedinosti.

Ključne riječi: Rider-Danilo, reljef, Dijana

U lapidariju Županijskog muzeja u Šibeniku, pohranjen je kameni ulomak kulturnog sadržaja iz Danila Gornjeg - antičkog Ridera – (Rendić-Miočević, D.: 1962: 315 i d.; 1974: 321 i d.). Prema inventarnim knjigama, spomenik potječe s lokaliteta Katuni. Okolnosti nalaza nisu nam bliže poznate, osim podatka da je bio uzidan u ogradni zid na zemlji Mate Lalice, odakle je izvađen i godine 1955. dospijeva u šibenski muzej¹. Reljef je zanimljivog ikonografskog sadržaja: u tehnici plitkog reljefa, sačuvan je lijevi donji dio prikaza sa kojeg je fragmentarno moguće vidjeti donji dio lika prikazan u pokretu, odjeven u kratki hiton, te donji dio tijela životinje (sl. 1, sl. 2). Iako je scenski zapis ovog ulomka reljefa iz Katuna izuzetno oskudno sačuvan, prema ikonografskoj shemi moguće ga je okvirno svrstati u krug prikaza božice Dijane. Tipološki, većina bi se

pojedinosti (uz određene opreznosti glede pojedinih nejasnih i moguće dvojbjenih tehničkih detalja izvedbe) mogla interpretirati unutar ikonografskih rješenja tipa *Dijane lovkinje* (LIMC II/1, 1984: 805 – 808; LIMC II/2, 1984: *skulptura*: 592: br. 27a; 593: br. 27d i 30; 594: br. 30e i 33e; 595: br. 35a i 35h; 596: br. 36, 36a i 36d; 600: br. 62; *reljef*: 606: br. 129; 607: br. 137; *medaljon*: 614: br. 244 i 245; *mozaik*: 608: 154)², dok bi pak na temelju nekih drugih pojedinosti bilo moguće ustvrditi pripadnost tipu *Artemis elafebole* (LIMC II/2, 1984, *reljef*: 608: 144)³, uz stanovite ograde.

Ulomak reljefa isklesan je u domaćem kamenu. Visina u najvišoj točki iznosi 15 cm; lijeva strana spomenika sačuvana je u visini od 15 cm, a desna 12 cm. Dužina gornje stranice je 14,5 cm, dok je donja stranica sačuvana u dužini od 7 cm. Širina, odn.

¹ Prilikom revizije kamenih spomenika s antičkog lokaliteta Rider, koji se čuvaju u Županijskom muzeju u Šibeniku, prof. Ivo Pedišić naišao je na reljefni ulomak kulturnog sadržaja. Zahvaljujući ljubaznosti kolege Pedišića, autorima ovog članka omogućena je njegova objava. Ovom prilikom još jednom zahvaljujemo prof. Ivi Pedišiću

² O karakteristikama Dijane lovkinje u rimskoj Dalmaciji: Medini 1984: 17 – 19

³ Za *Artemis elafebole* u rimskoj Dalmaciji: Medini: 1984: 20 – 25; Abramić 1932: 42 – 52; Rendić – Miočević, D. 1955: 32, 33

sl. 1 ulomak reljefa Dijane lovkyně iz Katuna, (foto Marko Mendušić)

debljina kamenog ulomka varira od 8 do 7 cm. Površina kamene ploče tj. polje prikaza definirano je rubnom profilacijom uokvirujući na taj način glavnu scenu. U navedenoj visini, odn. dužini, sačuvan je dio lijeve i dio donje rubne profilacije (širine gotovo 1 cm), čime je ujedno i zaključen donji lijevi dio prikaza. Na praznom polju između gornjeg dijela bočnog rubnog profila i lijevogdonjeg dijela hitona božice, isklesana su tri (slova ?) znaka – dva u gornjem redu i jedan ispod njih u drugom redu:

O. P (?)
O

Ti bi znaci, više položajem nego oblikom, ukazivali na to da su dio nekog natpisa. U smislu tehničke izvedbe, dva kružna znakovna oblika mogu djelovati i

kao sekundarno isklesane oznake, nevezano za ikonografiju Dijaninog prikaza. No treći znak (drugi u prvom redu), više je nalik grafiji slova. Usporedivši smještaje natpisnih polja na sličnim Dijaninim reljefima⁴ te prihvativši da su prikazani znakovi ipak slovni zapis, skloniji smo pretpostavci da se na reljefu iz Katuna ipak radi o slovima dvaju završnih redova natpisa, o čemu će još biti riječi u nastavku teksta.

Na reljefu iz Katuna, Dijana je obučena u kratki razigrani hiton. Lepršavost kratke haljine, koja seže nešto ispod samog bedra (sačuvana duljina hitona iznosi oko 4,5 i 5 cm), naglašavaju gusti okomiti i poneki vodoravni rebrasti nabori. Spuštajući se od struka, valovito se šire s lijeve i desne strane, prateći obrise desnog bedra i istostrane natkoljenice. Umijeće klesara ističe se u izvedbi nabora upravo na tome mjestu jer,

⁴ Na dvama reljefima Dijane s teritorija rimske Dalmacije, reljefu Dijane lovkyně iz Prološca (Rendić-Miočević 1967: 343 – 347; Cambi 1986: 12 – 13) i reljefu Dijane – Artemide elafebole iz Danila Birnja (Abramić 1932: 50) natpisno se polje proteže prostorom lijevo od donjeg dijela Dijaninog hitona (između desnog rubnog profila reljefa i Dijane) ili tu završava

sl. 2 prikaz Dijane iz Katuna (crtež M. Gregl)

svojom površinom oni ne negiraju nogu, odnosno bedro božanstva, već ga samo prekrivaju, dopuštajući da se naslute obrisi tijela. Istom su vještinom izvedeni i bočni nabori hitona, kao i njegov donji rub. Ovi se nabori šire lijevo i desno, nesmetano od tijela božanstva, stoga su i razigranijih formi. Cjelokupni plasticitet hitona vizualno pojačava povezivanje nabornih rebara u jednu neprekinutu cjelinu. Rub haljine uklesan je u obliku nepravilne valovnice, koja s lijeve strane završava jednom zakrivljenom linijom. Na mjestu gdje se nalaze završetak donjeg desnog rubnog nabora i vjerojatno bedro lijeve noge, reljef je uništen.

Božica je prikazana u trenutku pokreta udesno. Ispruženom desnom nogom, tek prstima stopala dotiče tlo. Noga (dužine 7cm) je prikazana u punom profilu. Desna strana profila te noge oštećena je do gležnja.

Na donjem dijelu desne potkoljenice, 4,5 cm od donjeg rubnog rebra hitona, zapaža se naglašeno pravilno udubljenje (u širini 0,5 cm). Prema položaju tog udubljenja vjerojatno je na tom mjestu bio naznačen dio lovačke čizmice – njezin gornji rub (sara) ili traka sandale. Kako je riječ zapravo samo o “negativu” detalja čizmice koji nam je sačuvan i to u vrlo lošem stanju, nemoguće je, osim po analogijama, pretpostaviti njen izvorni izgled, tj. njena ikonografska rješenja. Na to da se moguće doista radi o prikazu obuvnog predmeta ukazuje i sam izgled stopala. Ono je izrađeno kao jedna “zatvorena” cjelina, sugerirajući da prsti nisu bili prikazani, već suprotno, da su bili prekriveni.

Lijeve noge nije sačuvana. Na mjestu gdje je moguće očekivati njen položaj, reljefni je prikaz ovdje prekinut naknadnim uništenjem. Jedan mali fragment (0,8 cm) ispod završnog desnog donjeg nabora hitona sugerira sam gornji dio natkoljenice lijeve noge. S obzirom na uistinu neznatnu naznaku lijeve noge, nemoguće je odrediti njen položaj i izgled, osim zapažanja da je ta noga bila u znatnom razmaku od ispružene desne noge.

Tako znatan raskorak nogu ipak bi mogao sugerirati položaj obje noge. Vjerojatno se radilo o prikazu trenutka zakoraka lijevom nogom ili mogućem skoku božice udesno: lijeva noga tada se prikazuje blago savinuta u koljenu, dok (u trenutku iskoraka) desna noga još samo prstima dodiruje tlo.

U pozadini Dijane prikazan je stražnji dio tijela životinje. Dijelovi anatomije koji se jasno prepoznaju jesu: stražnji dio trbuha životinje, desno bedro i ispružena mu, 5,5 cm duga desna noga. Tijelom je životinja okrenuta prema desnoj strani reljefa. Dio bedra životinje prekriven je Dijaninom ispruženom nogom u prednjem planu, naznačujući da je životinja prikazana iza božice u drugom planu i da se ispružila cijelim prostorom između njenih raskoraknutih nogu. Stražnji dio trbuha vješto je izveden, posebno prijelaz k bedrenom dijelu ispružene noge. Položaj desne noge životinje ukazuje da je ona u određenom pokretu. Ona je ispružena ulijevo, unatrag od tijela. Na lijevoj strani od desne noge božice, a ispod mjesta gdje rebro donjeg ruba hitona počinje dodirivati njenu nogu, posebno se jasno ističe dugi (oko 4 cm) savinuti (prema gore) rep životinje. Naznačen je izražajnim plasticitetom. Rep se postupno neznatno stanjuje od početka prema završetku. Sam kraj mu je oštećen. Prema položaju, ali i izgledom (odgovara tjelesnoj građi životinje), ne dvojimo da opisani rep pripada prije spomenutoj životinji. On pripada jednom od njezinih vjernih pratilaca: psu ili jelenu /košuti (LIMC II/1, 1984: 793 – 795). Usporedimo li izgled repa psa i jelena, odmah je očito da njegov prikaz na našem reljefu pripada psu a nikako jelenu /košuti. Porodice papkara, u koje spadaju i jelen i košuta imaju izuzetno kratak rep. Što više, mogli bismo reći, samo njegovu naznaku. Takvo oblikovanje repa (kakovim je izveden rep psa na reljefu iz Katuna), često je unutar ikonografije Dijane lovinke (LIMC II/2, 1984: 606, br. 129; 607: 137 i 140; 614: br. 244, br. 248, br. 255).

Pri kraju ispružene desne noge psa – desno od nje, javljaju se dvije tanje ravne crte (širine 0,5 cm i dužine oko 1,6 cm) koje se pružaju okomito od noge životinje. Blago su trapezasto razmaknute. Na gornjem dijelu razmaknute su 0,3 cm, a pri kraju gotovo 1 cm. Kako, odn. čime završavaju te tanke reljefne crte teško je ustvrditi jer, osim što dopiru do donjeg rubnog okvira reljefa – čime je definirano zapisno polje, ono je i znatno oštećeno. Sudeći prema izgledu, jedina je moguća pretpostavka da pripadaju životinjskoj anatomiji. Ukoliko prihvatimo takvo razmišljanje, *otvara se nekoliko konceptijskih i sadržajno bitnih pitanja za cjelokupnu interpretaciju reljefa iz Katuna*. Raspoznavamo li na reljefu prikaz jedne ili možda dvije životinje?

Ako je prikazana jedna životinja sa sačuvanim dijelovima stražnjeg trbuha, bedrene kosti i ispružene noge, što bi u tom slučaju mogle predstavljati ravne, okomite reljefne crte? Jedno od mogućih rješenja bilo bi da su navedene ravne crte zapravo potkoljenice (gornji koštani dio šapa) iste životinje. Međutim, u tom slučaju one bi morale anatomski odgovarati izgledu

sl. 3 reljef Dijane iz Danila Birnja (foto: Arheološki muzej u Splitu)

ostalnih dijelova životinje, prvenstveno njenom natkoljениčnom dijelu, što na ovom reljefu nije slučaj. Mislimo da ta pretpostavka ne dolazi u obzir zbog nesklada u proporcijama s ostalim dijelovima životinjskog tijela. Osim toga, u odnosu na spomenuti detalj, noge psa su prikazane kao da su u prednjem planu.

U slijedu navedenih promišljanja, vjerojatnije je da su na Dijaninom reljefu iz Katuna prikazane dvije životinje. Pitanje određenja životinje, broja, kao i njihove ikonografske pozicije na reljefu, čini nam se iznimno važnim posebno zato što bi nam unutar navedenih dvojbi njihovo točno definiranje pomoglo preciznije odgovoriti na pitanje koji se Dijanin ikonografski predložak i njegove tipološke varijante⁵ koriste pri izradi našeg reljefa.

Sigurno je da se radi o prikazu psa - pratitelju božice u lovu. Prikazan je u pozadini Dijane i svojim pokretom nogu prati njeno kretanje. Kako smo prethodno u analizi isključili mogućnost da su okomite reljefne

crte dio tijela (potkoljenice) iste životinje (psa), ostaje nam utvrditi kojoj drugoj životinji one mogu pripadati. S obzirom da se na našem prikazu najvjerojatnije radi o Dijani lovkini, a ujedno - određivši da u njenoj pozadini (u drugom planu) stražnji dio tijela životinje odgovara psu - preostaje nam pretpostavka da ono što tehnički raspoznavamo kao dvije reljefne crte istake, desno od donjeg dijela noge psa jesu potkoljenice njenog drugog pratitelja – jelena /košute. Međutim, na temelju neznatno sačuvanih dijelova, teško je odrediti u kojem je točno položaju bio prikazan jelen /košuta. Prema određenom razmaku među nogama i njihovom okomitom položaju prema donjem rubu reljefne ploče, naslućujemo da je vjerojatno riječ o njegovoj uspravnoj poziciji. U tom slučaju kompozicija scene na reljefu iz Katuna bila bi jedna od varijacija tipa Dijane lovkini, na kojoj se uz psa i jelen /košuta prikazuje uspravno (LIMC II/2, 1984: 593, br. 27d, br. 30d; 594, br. 33e).⁶

⁵ O razvojnoj shemi tipoloških grupa Artemide – Dijane i pitanju ikonografskog predloška: RE, 1895: 1422 – 1434; LIMC, II/1, 1984: 792 – 795; Bieber 1955: 62 i d.; Glavičić 1998: 33 – 39.

⁶ Za tipologiju Dijane u rimskoj Dalmaciji: Medini 1984: 17 – 19; Rendić – Miočević 1955; Rendić – Miočević 1981: 73 – 84; 1986: 191; Glavičić 1998: 33 – 39

sl. 4 Artemida – Dijana lovkinja, Neapel (LIMC II/2, br. 27d)

Na kraju ostaje nam upozoriti na još jednu pojedinost vezanu uz noge jelena, koja bi, ukoliko se pokaže da je dio njegove anatomije, osporila prvotnu pretpostavku o tipološkom određenju reljefa iz Katuna i svrstala ga u tip Dijane *Artemis elafebole* (LIMC II/2, 1984: 608, br. 144; Medini:1984: 20 – 25; Abramić 1932: 42 – 52; Rendić-Miočević 1955: 32, 33).

Pogledamo li naime bolje uništeni donji dio rubne istake, primjećujemo da prednja, odn. desna noga jelena /košute, tu možda i ne završava. Na njezinom samom kraju dolazi do oštrog pregiba i primjećujemo da se od njega ulijevo (prema ispruženoj nozi Dijane) nastavlja neznatna tanka crtica. Ukoliko posrijedi nije oblik koji je nastao pri sekundarnom uništenju, mogli bismo pretpostaviti da je riječ o potkoljenici jelena, a reljefne crte koje se okomito (od desne noge psa) spuštaju, bile bi zapravo njegove natkoljenice. U tom slučaju jelen bi bio prikazan (u pozadini Dijane i psa) u trenutku pokleknuća na tlo. Kad bismo takvu pretpostavku prihvatili

kao moguću, ponovo bi nam se otvorilo pitanje, navedeno već na samom početku, ne pripada li tipološki reljef iz Katuna zapravo tipu *Artemis elafebole*, tj. ikonografskoj shemi u kojoj Dijana ruši ulovljenog jelena i čvrsto ga pritišće uz tlo.⁷

Kod Dijane tipa *Artemis elafebole* (sl. 3) žrtva njenog ulova, je jelen /košuta. Na dva ikonografska prikaza tog tipa, reljefu Dijane iz Birnja (Abramić 1932: 49-53; Rendić-Miočević 1955: 32-34; Medini 1984: 17, 20-25; Gunjača 1969: 183-184 i bilj. 3) i na reljefu iz Belluna (LIMC II/2, 1984: 608, 144)⁸ jelen je prikazan u trenutku kad je već srušen i gotovo potpuno svladan. Dijana je zabilježena u trenutku kada svladava lovinu. Svojom težinom, odn. lijevom nogom savijenom u koljenu, zaskočila je na oborenu životinju, dok se desnom opruženom nogom, njenim cijelim stopalom, čvrsto upire o tlo. Ta je desna noga naglašeno odmaknuta od stražnjeg tijela jelena i prikazana je frontalno, što je dio klasičnog prikaza njenog stava. U oba slučaja Dijana rukama drži jelena /košutu za rogove. Dok na reljefu iz Birnja lijevom nogom, savijenom u koljenu, dodatno pritišće leđa životinje, na reljefu iz Belluna Dijana objema nogama čvrsto stoji na tlu. Stražnje i prednje noge jelena savijene su pod tijelom i ispružene na tlo. Samo je prednja lijeva noga u potkoljenici ispravljena. Njeno propinjanje ukazuje na pokušaj životinje da se odupre svladavanju. Uspoređujući, dakle, izgled i položaj dvojbenih potkoljenica jelena na reljefu iz Katuna s prikazima jelena na reljefima iz Birnja i Belluna, teško možemo pronaći usporedno ikonografsko rješenje. Ujedno, navedene usporednice i drugih detalja reljefa iz Katuna: kao izgled i položaj Dijanine noge (na reljefu iz Katuna ona je prikazan u profilu s osloncem samo na prstima i prislonjena je na stražnji dio tijela jelena /košute) te oblik i uspravni položaj životinje – psa (prikazan u drugom planu) s pripadajućim dugim repom, kao i vjerojatno uspravni položaj jelena /košute, ukazuju da se njegova scenska ikonografija razlikuje od tipa Dijane – *Artemis elafebole* i da pripada tipu Dijane lovkinja. Krenemo li od suprotne pretpostavke tj. da se radi o poklekloj jelenu (košuti), položaj natkoljenice nije anatomski logičan. Ne dolazi u obzir ni mogućnost da su prikazane natkoljenice pokleklog jelena (košute), a da bi svinute potkoljenice bile otučene ili slično. U tom bi slučaju natkoljenice bile pretanke, a za potkoljenice na sačuvanom dijelu reljefa nema mjesta jer je ravnina linije tla određena vrhovima prstiju s Dijanine čizmice i sigurno, ostatak prikaza ne seže niže od te točke.

Prethodna je analiza pokušala ukazati na nekoliko poteškoća pri tipološkom određenju Dijaninog reljefa iz Katuna s obzirom i da se pojedinosti bitne za atribuciju (hiton, pas, vjerojatno jelen/košuta) nalaze unutar nekoliko

⁷ Vidi bilješku br. 3. O mogućim ikonografskim predlošcima, posebno obrazloženjima odbacivanja mitraičkog utjecaja na ikonografiju tipa Dijane *Artemis elafebole*, v. Medini 1984: 22 - 26

⁸ Reljef s prikazom Dijane – *Artemis elafebole* iz Belluna, pripada sarkofagu i isklesan je na njegovoj bočnoj stranici.

sl. 5 Artemida – Dijana lovkinja, (LIMC II/2, br. 30d)

različitih ikonografskih tipova. Samo na temelju njihovog rasporeda unutar scene i usporedbom sa sličnima, moguće je u ovom trenutku biti precizniji pri zaključivanju.

Iako smo prethodno reljefu iz Katuna naznačili ikonografsku i tipološku pripadnost, nužno je spomenuti i zapažanje da neki detalji sa scenskog zapisa našeg reljefa, ponekad u nešto izmijenjenoj stilskoj maniri, predstavljaju i dio mitraičkog ikonografskog ansambla. To su: hiton, ispružena desna noga božanstva, mogući odnos te noge prema desnoj nozi životinje i njen "mitraički" rep.⁹ No takva atribucija mora biti odbačena. Na navedene detalje s reljefa iz Katuna, odnosno na važnost izuzetno precizne analize njihove stilizacije, valja upozoriti, da bi se izbjegla moguća zamka¹⁰, kako

oko njihove krive atribucije, tako i u odnosu cjelokupnog ikonografskog kulturnog sadržaja.¹¹

Na sličnu poteškoću nailazimo i pri pokušaju čitanja slovničkih znakova, kako smo već na samom početku i naveli. Naime, nije u potpunosti bilo jasno radi li se doista o grafiji slova (tada bismo u prvom retku čitali slova: O P (?), a u drugom redu ponovo slovo: O) ili ti znaci predstavljaju određene sekundarno uklesane oblike. Tehnički, odn. izvedbeno gledano, prvi znak (prvog reda) ima oblik kruga, kao i znak u redu ispod njega. Drugom znaku u prvom redu ne možemo sa sigurnošću utvrditi izgled, jer je na njegovoj gornjoj polovici došlo do naknadnog uništenja. Prema sačuvanim mu naznakama izglednije je da se ipak radi o slovu. Ukoliko prihvatimo tu mogućnost, slijedi da i preostala dva znaka predstavljaju slova natpisa. Potvrdu da je uistinu riječ o natpisu, nalazimo u smještaju slova, /položaju natpisnog polja/ i njihovim sličnim tehničkim izvedbama na nekim drugim Dijaninim reljefima prostora rimske Dalmacije. Na reljefu Dijane lovkinja iz Prološca (Rendić – Miočević 1967: 343 – 347; Cambi, 1986: 12 – 13)¹² natpisno polje počinje kod donjeg dijela nogu božice i pruža se od njihove lijeve i desne vanjske strane, prolazeći i prostorom između njih. Natpis završava na donjoj rubnoj profilaciji reljefa, odn. njenoj bazi. Prva slova redaka natpisa započinju uz sam bočni rubni profil. Slična je situacija i sa smještajem natpisnog polja na reljefu Dijane elafebole iz Danila - Biranj (Medini 1984: 20 – 25; Abramić 1932: 42 – 52; Rendić – Miočević 1955: 32, 33). Natpis ovdje započinje na samom gornjem dijelu praznog polja reljefa (između glava Dijane, Silvana i Merkura), a njegovi se redovi nastavljaju u redu niže (ponovo između triju božanstava). Završno je natpisno polje smješteno na istoj ikonografski praznoj površini između tijela božice Dijane i lijeve bočne profilne istake, kao i na reljefu iz Prološca, no s pomakom prema donjem rubu Dijaninog ogrtača. Posljednji red natpisa Dijane iz Danila Biranj završava u razini donjeg rubnog rebra njenog hitona, što bi potpuno odgovaralo i smještaju završnog reda natpisa na reljefu Dijane iz Katuna. Osim te sličnosti na oba Dijanina reljefa, uočava se još nekoliko vrlo srodnih detalja. Prvo, u grafiji samih slova. Naši slovni znaci - O - (u prvom i drugom redu), oblikom i izvedbom odgovaraju istim slovima u imenu vlasnika roba (GAJ HONORAT) koji posvećuje Dijani reljef iz Birnja (Abramić 1952:50). Drugo, u položaju samih slova na

⁹ Za tipologiju i ikonografiju mitraičkih reljefa općenito: Campbell 1954: 1 – 64. Poseban pregled ikonografije mitraičke tauroktonije rimske Dalmacije i njene usporednice s osnovnom Campbellovom tipologijom: Medini 1975: 39 – 88; 1985: 61 – 72

¹⁰ Usporedno s razvojem mitraičke kulturne ikonografije vjerojatno se javlja analogna joj shema, koja postaje ikonografskim predloškom klasičnog prikaza Artemide – Dijane lovkinja, LIMC II/1, 1984: 806; Medini, 1984: 23 – 24

¹¹ Zahvaljujemo se prof. dr. Robertu Turcanu, profesoru klasične arheologije, filologije i umjetnosti na Sorboni i prof. dr. Rogeru Becku, profesoru klasične arheologije na University of Toronto at Mississauga, na pruženim pismenim tumačenjima u čitanju nekih dvojbanih detalja s reljefa iz Katuna, kao i njihovim obrazloženjima.

¹² Ovaj Dijanin reljef, izražajne tipološke pripadnosti i kvalitetne stilizacije, djelo je potpisnog majstora Maksimina, kao i poznati Lupin reljef. Datira se prvom polovicom drugog stoljeća. Rendić–Miočević 1967: 339 – 352.

natpisnom polju. Posljednje slovo natpisa reljefa iz Birnja nalazi se uz sam lijevi kružni završetak donjeg rubnog rebra hitona, kao što je slučaj i sa smještajem posljednjeg slova na reljefu Dijane iz Katuna. Upravo taj treći detalj specifičnog lijevog završetka donjeg ruba hitona s reljefa iz Birnja, sličnog je konceptijskog rješenja s istim na reljefu iz Katuna, uz određenu stilsku razlikovnost (na reljefu iz Katuna taj je završetak izrađen u plićem reljefu, kao uostalom i cijeli reljef, pa ne pruža osjećaj dubine kruga). Kako je netom opisani detalj donjeg ruba hitona prisutan samo na spomenutim Dijaninim reljefima (s prostora rimske Dalmacije) i stilskom koncepcijom odgovara odn. prati oblike kratkih haljinica i Dijane iz Birnja i Dijane iz Katuna, moguća je pretpostavka da su oba rada, bez obzira radi li se o tipološki različitim prizorima, djelo iste skulptorske radionice. Važno je napokon primijetiti i da oba ova reljefa, iako s različitim užih lokaliteta, potječu s prostora antičkog Ridera.¹³

Prema Medinijevoj tipologiji ikonografije Dijane - Artemide u Iliriku (Medini 1984: 17, 20 – 25), pretpostavljamo da navedena slika, uz i dalje nužan oprez glede pojedinih nejasnih (odnosno dvojbenih) pojedinosti, predstavlja prvi ikonografski tip božice Dijane, klasični grčko – rimski tip lovkinja¹⁴ (sl. 4) (Bieber, 1955: 62; RE, III, 4, 1895: 1422 - 1434).

Klasična shema Artemide - Dijane lovkinja¹⁵ prikazuje božicu u sceni lova sa standardnim atributima. Obučena je u kratki potpasani hiton, razigranih nabora. Noge su joj obuvane u lovačke čizmice ili sandale. Na leđima nosi tobolac, a desnom rukom iz njega vadi ili već drži strijelju. U lijevoj ruci drži luk. Dok lijevom nogom iskoračuje u hitri pokret, desnom se još upire o tlo i stoga ju okreće frontalno. Uz nju se kao pratioci prikazuju pas i jelen /košuta. Pas je najčešće prikazan uz njezine noge, odnosno između stopala. Svojim raskorakom prati pokret božice ili se ponekad uspinje prema jelenu /košuti, koji je gotovo uvijek u uspravnom

stavu prikazan iza Dijane i psa (u trećem planu) (LIMC II/2, 1984: 593, br. 27d, br. 30d; 594, br. 33e). Na nekim varijantama klasičnog prikaza (u reljefnom: LIMC II/2, 1984: 614, br. 244; mozaičkom: LIMC II/2, 1984: 608, br. 152 i br. 154; ili u punoj plastici: LIMC II/2, 1984: 593, br. 27d, 30d i 30e) scenografija se nadopunjuje prikazom stabla, smještenog iza Dijanine lijeve ruke ili u neposrednoj blizini same božice. Ono je, kao jedno od atributa Dijane čuvarice i gospodarice šuma, korišteno i u ikonografiji Dijane lovkinja, no ne kao dio scenografije već kao njen atribut. (LIMC II/1, 1984: 806)

Na prostoru rimske Dalmacije nailazimo na mnogobrojne potvrde Dijanina kulta¹⁶ zabilježene na brojnim natpisima¹⁷ reljefnim prikazima¹⁸ kao i na nekoliko statua.¹⁹ Posebna koncentracija Dijaninih reljefnih prikaza, nalazi se na prostoru Delmata.²⁰ Iako većina njih u predlošku slijedi klasičnu ikonografsku shemu Dijaninog prikaza (I, II i IV Medinijev tip Dijanine ikonografije) neke pak karakterizira određena rustična stilizacija, kao odraz lokalne sredine.

Zahvaljujući Medinijevoj sistematizaciji i klasifikaciji Dijaninih prikaza s prostora Ilirika (Medini 1984: 17 – 25) moguće je tipološki izdvojiti nekoliko Dijaninih prikaza. U prvi se tip smješta klasični grčko–rimski prikaz Artemide - Dijane lovkinja, prethodno navedene ikonografske sheme i scenskog rasporeda njenih atributa (Glavičić 1998: 35 – 38). Drugom tipu pripada klasični prikaz Artemide – (Dijane) Hekate (Abramić 1952: 317 – 321; Cambi 1980: 91 – 93). Treći se tip razlikuje od klasičnog predloška Dijane, prikazujući je na posve osebujan, autohton način. Na reljefima iz Glamočkog polja (Sergejevski 1929: 98 – 99)²¹ izostavljeni su njen klasični stav i standardni atributi i zamijenjeni dvjema granama koje božica drži u uzdignutim rukama. Obučena je u ilirsku nošnju s maramom, koja joj prekrivajući glavu, pada do ramena. Lokalnoj su ikonografskoj shemi pridružena i neka druga božanstva,

¹³ Za antički Rider i lokalitete Birnje i Katuni: Rendić–Miočević 1989: 845 – 852; 1974:321 i d.

¹⁴ Istoj tipološkoj grupi Dijane lovkinja rimske Dalmacije (uz neke stilske posebnosti) pripadaju: reljef Dijane lovkinja iz Prološca, (Rendić – Miočević 1967: 339 – 352) reljef Dijane lovkinja s Duvanjskog polja i reljef Dijane lovkinja sa Livanjskog polja (Rendić–Miočević 1955: 30 – 38; isti 1989: Tab. LXXVI, sl. 1 i 2) te dva reljefa koji pripadaju grupi kultne zajednice Dijane i Silvana: reljef Dijane i Silvana iz Čitluka (Rendić–Miočević 1955: 31 i reljef Dijane i Silvana s Glamočkog polja (Halapiča Graca), isti: 1955: 31. Navedenoj se grupi pridružuju i Dijanine skulpture: kip Dijane iz Podstrane i Dijanin kip iz Kampora na Rabu (Glavičić 1998: 36 – 37)

¹⁵ O tumačenju ikonografskog predloška rimskih prikaza Artemide – Dijane lovkinja, RE, 1895: 1422-1434 i identifikaciji Dijane s Artemidom, RE, 1903: 325 - 338, LIMC, II/1, 1984: 806 – 807; Glavičić 1998: 34 - 38

¹⁶ Dijanin kult u Dalmaciji: Schreiber 1885: 31 – 85; Zaninović 1982: 43 – 52; Rendić – Miočević 1955: 28 – 34; Medini 1984: 17 – 25; Glavičić 1998: 36 – 38 (i bilj. 3)

¹⁷ Zaninović 1982: 50 – 51; Glavičić 1998: 38

¹⁸ Schneider 1885: 31 – 85; Rendić – Miočević 1955: 28 – 38; isti, 1967: 344 – 352; isti, 1982:121 –140; Medini 1984: 17 – 25, Marić 1933: 50, 57 - 58

¹⁹ Glavičić 1998: 36 - 37

²⁰ O Delmatima i štovanju Dijane: Zaninović, 1967: 36 – 91

²¹ U tu grupu Dijaninih reljefa s Glamoča pripadaju: dva reljefa Dijane iz Opačića i reljef iz Suhače

tvoreći tako određeni lokalni sinkretizam (Sergejevski 1929: 99; Rendić–Miočević 1955: 30; Medini 1984: 17 – 20). Četvrtom Dijaninom tipu u rimskoj Dalmaciji, pripada prikaz Dijane – *Artemis elafebole* (Abramić 1932: 49 – 52, Rendić–Miočević 1955: 34; Medini 1984: 20 – 26), koga smo, kao i prvi tip klasičnog prikaza Dijane lovkinja, prethodno detaljnije opisali. Na kraju ponovo naglašavamo da je i ovaj specifični četvrti prikaz božice koja čvrsto drži oborenog jelena (košutu), pronađen na istom prostoru Ridera, u Danilu Gornjem (Abramić 1932: 49 – 52; Gunjača 1969: 183 – 184, bilj. 3) kao i naš reljef Dijane (lokalitet Katuni), smatrajući to (kako smo već prethodno i naveli pri

analizi natpisnog polja i njene grafije), važnom činjenicom pri određivanju njezine tipološke pripadnosti.

Zasebno analizirajući svaki detalj s reljefnog prikaz Dijane iz Katuna, i uspoređujući ga s analognim primjerima unutar nekoliko tipova Dijanine ikonografije, moguće je zaključiti da ga od svih sačuvanih ikonografskih elemenata, nijedan izričito ne definira. Postojeće naznake nekih od određujućih elemenata, a posebno ikonografska shema njihovog prikaza, *svrstavaju ovaj Dijanin reljef s delmatskog prostora u klasični grčko-rimski prikaz Dijane lovkinja*. Ponovnim otkrićem ovog zametnutog spomenika upotpunjuje se slika poznavanja ikonografije kulta božice Dijane na našim prostorima.

POPIS KRATICA

ARR	- Arheološki radovi i rasprave JAZU, Zagreb	LIMC	- Lexicon Iconographicum Mythologiae classicae, Zurich – Munchen
GZM	- Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, Sarajevo	PPUD	- Prilozi povijest umjetnosti Dalmacije, Split
God. Akademije BiH	- Godišnjak Akademije Bosne i Hercegovine, Sarajevo	RFFZd	- Radovi Filozofskog fakulteta u Zadru, Zadar
		VAHD	- Vjesnik za arheologiju i historiju dalmatinsku, Split.

POPIS LITERATURE

- Abramić 1932 M. Abramić, Nekoliko skulptura antiknih božanstava, VAHD 50, Split
 Abramić 1952 M. Abramić, Antike Kopien griechischer Skulpturen in Dalmatien, Klagenfurt
 Bieber 1955 M. Bieber, Sculpture of Hellenistic Age, New York
 Cambi 1980 N. Cambi, Naknadna razmišljanja o dva staklena privjeska u Arheološkom muzeju u Splitu, PPUD, 21
 Cambi, 1986 N. Cambi, Antički kameni spomenici iz Proložca, Proložac 1 (11)
 Campbell 1954 L. A. Campbell, Typology of Mithraic Tautoctones LIMC II/1, II/2 1984 Diana
 Glavičić 1998 M. Glavičić, Kipić božice Dijane iz Kampora na Rabu, RFFZd, 36 (23) (1997), Zadar
 Gunjača 1969 Z. Gunjača, Reljef Silvana Messora iz Ridera, VAHD, 70 – 71, Split
 Marić 1933 R. Marić, Antički kultovi u našoj zemlji, Beograd
 Medini 1975 J. Medini,
 Medini 1984 J. Medini, Prilog poznavanju i tumačenju ikonografije božice Dijane u Iliriku, RFFZd, 23 (10), Zadar
 RE 1895 – Artemis, III, 4
 RE 1903 - Diana, V, 1
 Rendić – Miočević 1955 D. Rendić – Miočević, Ilirske predstave Silvana na kulturnim slikama s područja Delmata, GZM, 10, Sarajevo
 Rendić – Miočević 1962 D. Rendić – Miočević, “Princeps Municipi Riditarum”. Uz novi epigrafski nalaz u Danilu, ARR, II, Zagreb
 Rendić – Miočević 1967 D. Rendić – Miočević, Dva antička signirana reljefa iz radionice majstora Maksimina, ARR, IV - V, Zagreb
 Rendić – Miočević 1974 D. Rendić – Miočević, Dissertationes Reditinae. Uz jedan neobjavljeni natpis iz Danila, ARR, IV, Zagreb
 Schneider, 1885 R. Schneider, Bericht über eine Reise in Dalmatien, I: Über die bildlichen Denkmäler Dalmatiens, Archaeol. – epigr. Mittheil., IX, Wien
 Sergejevski, 1929 D. Sergejevski, Dijana i Silvan. Dva reljefa iz Opačića (Glamočko polje), GZM 41, Sarajevo
 Zaninović, 1967 M. Zaninović, Ilirsko pleme Delmati, God. Akademije BiH, V, Sarajevo
 Zaninović, 1982 M. Zaninović, Kult božice Dijane u Senju, Senj. zbor., IX, Senj

SUMMARY

A RELIEF OF DIANA FROM RIDER

Key words: Rider-Danilo, relief, Dijana

The lapidarium of the County Museum of Šibenik contains a stone fragment of cult significance from Danilo Gornje — the site of Roman *Rider*. According to the inventory books, the monument comes specifically from the Katuni site. The relief has interesting iconographic contents. The lower left side of the image is preserved in a shallow relief technique which can be fragmentarily interpreted as the lower part of a figure shown in movement and dressed in a short chiton. Although the scene depicted on this fragment from Katuni is very poorly preserved, according to the style and iconography, it can be approximately classified as an image of the goddess Diana. Typologically, the majority of details (with certain caution given individual unclear and possibly doubtful technical details of the rendering) could be interpreted within the iconographic solutions of the *Diana the Huntress* type, while certain other details could point to the *Artemis elaphebole* type, with considerable reservations.

The relief fragment is carved in local stone, with preserved dimensions of 15 cm in height on the left side and 12 on the right. The length of the upper side is 14.5 cm, while the lower side is preserved in a length of 7 cm. The width of thickness of the stone fragments varies from 8 to 7 cm. The surface of the stone tablet, i.e. the area of the sculptural rendering, is defined with an emphasized profiled edge, framing in this manner the main scene. In the cited height and length, respectively, part of the left and part of the lower edging profiles are preserved (a width of almost 1 cm), with which the lower left iconographic scene is concluded, which can be read as follows: the lower part of the body of the goddess — her right thigh and extended leg on the same side, the hind legs of an animal and its tail. In the empty field between the upper part of the lateral edging profile and the left lower section of the goddess'chiton, three letters were carved of the final row of an inscription, whose reading remains open.

On the relief from Katuni, the goddess is dressed in a short flowing chiton. The total plasticity of the chiton is visually intensified by the relation of the folded pleats into an uninterrupted unit. The final horizontal fold has the form of an irregular wavy line, ending on the left with a curvy line. At the point where the end of the lower right edging fold is located (and probably the thigh of the left leg), the relief is destroyed.

The goddess is shown moving to the right. With her extended right leg, or rather merely the toes of her left foot, she touches the ground. This signifies a lively step forwards by Diana. The left leg is not preserved.

On the lower section of the right calf, 4.5 cm from the lower edge of the ribs of the chiton, an emphasized regular horizontal groove can be noted, in a width of 0.5 cm, extending throughout the entire profile width. According to the structure and the very appearance of this groove, we can conclude that this is a fracture, i.e. subsequent carving. The location where this was performed, as well as its appearance, indicates that a section of a hunting boot

had been marked here — the upper edge (the leg of the boot). This must have been technically carried out as a 0.5 cm wide rib (according to the cited width of the chipped place). As the entire tablet (or that part of it that was preserved) was made in a shallow relief technique (the measurement of the relief extrusion of the chiton folds was 0.5 cm and the relief extrusion of the legs was 0.3 cm from the surface where they were carved) it can be suggested that the extruding edge of the boots could easily be damaged or chipped off. A possible confirmation that a boot was truly depicted on the right foot of the deity can be found several centimeters below the above mentioned position. At the spot where the ankle begins, another thin horizontal groove can also be noted, which parallels the upper groove along the entire width of the leg. Finally, the very appearance of the foot truly indicates that this depicted footwear. The foot was carved as a "closed" unit, suggesting that the toes were not shown, but rather were covered.

The hind section of an animal is shown in the background beyond Diana. The clearly recognizable anatomic sections consist of the hind part of the belly of the animal, the right thigh, and the extended 5.5 cm long right leg. Part of the thigh of the animal was covered by Diana's extended leg, meaning that the animal was depicted behind the goddess and that it extended in the entire area between her striding legs. The position of the right leg of the animal (extending to the left, backwards from the body), shows that the animal was in movement similar to that of Diana. On the left side of the right extended leg of the goddess, and below the spot where the rib of the lower edge of the chiton begins to touch her leg, a long (around 4 cm) curved (upwards) tail is emphasized. The uncertain identity of this animal certainly was one of her faithful companions: a dog or a hind. In comparing the appearance of tails of dogs and deer, it is immediately apparent that the image on this relief belonged to a dog and certainly not to a hind.

Two thin straight perpendicular lines, 0.5 cm wide and ca. 1.6 cm long, appear at the end of the extended right leg of the dog, to the right of it. It is difficult to suggest how or with what these thin relief lines end, as other than reaching the lower edge of the relief, this is also considerably damaged. From the appearance, it is possible to hypothesize that this was part of the anatomy of an animal, perhaps the other companion of Diana — a hind.

Following the above, on the relief of Diana from Katuni we can note images of two animals: a dog and a hind. Judging by the legs, they were upright, and were behind Diana. The detail of the lower leg of the hind remains in doubt, and it might suggest a different position — such as the animal being bent over towards the ground. If such a possibility was confirmed, the relief from Katuni would then belong to the Diana - Artemis elaphebole type. In a comparison of the questionable lower leg of the hind on the relief from Katuni with the depictions on the reliefs of Diana - Artemis elaphebole from Brinje and Belluno, it is difficult to find a comparable iconographic solution. At the same time, the cited

comparisons of other details of the relief from Katuni with the details of the two mentioned reliefs show that the scenic iconography of the former differs from the Diana - Artemis elaphebole type, instead belonging to the Diana the Huntress type.

The analyses have attempted to point out several difficulties in the typological determination of the relief of Diana from Katuni. As the relief is only fragmentarily preserved, and certain details essential for attribution (short chlamys, dog, probably hind) are common to several different typological groups, it is difficult to determine specifically which of these details truly offer the correct typological classification of the relief of Diana from Katuni. Only on the basis of their arrangement and through comparisons with similar reliefs is it possible at present to be more precise in arriving at a conclusion.

According to Medini's typology of the iconography of Diana - Artemis in Illyricum, we consider that the cited relief, along with still necessary caution in terms of individual unclear (and possibly questionable) details,

represents the first iconographic type of the goddess Diana, the classic Graeco-Roman type with certain special features, perhaps an expression of the skill of the carver, or also the need to highlight the scenic moment by emphasizing given details in the depiction.

The region of Roman Dalmatia has resulted in numerous confirmations of the worship of Diana. A particular concentration of relief depictions is located in the region of the Delmatae. Although the majority of them follow the classical iconographic model of depictions of Diana (Medini types I, II, and IV), some are nonetheless characterized by a certain rustic (local) stylization. Analyzing each detail from the relief depiction of Diana from Katuni, and comparing them to possible analogous examples within several iconographic Diana types, in conclusion it seems that of all legible iconographic elements, none explicitly defines it. The preserved designations of only some of the defining elements and especially the model of their depiction, classifies this relief of Diana from the Delmataean region to the classic Graeco-Roman image of Diana the Huntress.

Translated by B. Smith-Demo